

พุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72
วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
BUDDHIST ETHICS IN MURAL, 72 PHOTISAN PAVILION, PHO
TEMPLE, NON THAN VILLAGE, NAI MUEANG SUB-DISTRICT,
MUEANG DISTRICT, KHON KAEN PROVINCE

พระจตุรงค์ จตุราภินันโท¹,
พระครูภาวนา โพธิคุณ², สุวิน ทองปั้น³, จรัส ลีกา⁴,
หอมหวล บัวระภา⁵อุทัย กมลศิลป์⁶ และ สุรพันธ์ สุวรรณศรี⁷
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2,3,4}
มหาวิทยาลัยขอนแก่น⁵
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด
Phra Jaturung Jaturapinanto¹,
Phrakhrubhavanabodhikun², Suwin Thongpan³, Jaras Leeka⁴,
Homhoun Buarapha⁵, Uthai Kamolsil⁶ and Surapan Suvannasri⁷
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand^{1,2,3,4}
Khon Kaen University, Thailand⁵
Mahamakaut Buddhist University Roi Et Campus, Thailand^{6,7}
Corresponding Author; Email: jaturung.2538@icloud.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีพุทธจริยศาสตร์ 2) ศึกษาภาพ
จิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัด

* ได้รับบทความ: 9 มีนาคม 2563; แก้ไขบทความ: 29 มีนาคม 2563; ตอรับตีพิมพ์: 30 มีนาคม 2563
Received: March 9, 2020; Revised: March 29, 2020; Accepted: March 30, 2020

ขอนแก่น และ 3) วิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือในการวิจัยได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ นักจิตรกรรม 3 คน นักวิชาการด้านพุทธปรัชญา 3 รูป/คน ประชาชนชาวบ้าน 3 คน ผู้เยี่ยมชม 3 คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาตามหลักอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิด ทฤษฎี พุทธจริยศาสตร์ ได้แก่ หลักการประพจน์หรือหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 3 ระดับคือ ระดับต้น ได้แก่ ศีล เป็นหลักควบคุมกาย วาจา ระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 และระดับสูง ได้แก่ มรรคมิองค์ 8

ภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 ชั้นที่ 3 เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่สอนพุทธจริยศาสตร์ด้วยสำนวนภาษาอีสาน มีทั้งหมด 32 ภาพ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น ได้แก่ ภาพไม้อึงอย่าทำกงวาล, ภาพไม่หยุด ไม่เป็นพระ, ภาพอยากมีสีสนให้นอนดินเกลือกฝุ่น ระดับกลาง ได้แก่ ภาพนอนมากไม่รู้จักตื่น, ภาพอยากตกหม้อนรกให้เข้าวัดฟังธรรม, ภาพอยากกินข้าวให้ปลูกใส่พะลานหิน ระดับสูง ได้แก่ ภาพกินมากไม่หายอยาก, ภาพข้างสารอย่าผูกกลางเมือง, ภาพอยากมีศีลให้ฆ่าพ่อตีแม่

พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนัง ระดับต้น เป็นการสอนเรื่องศีล ใช้ในการควบคุมกาย วาจา ได้แก่ ภาพไม้อึงอย่าทำกงวาล, ภาพไม่หยุด ไม่เป็นพระ, ภาพอยากมีสีสนให้นอนดินเกลือกฝุ่น พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง เป็นการสอนเรื่องกุศลกรรมบถ 10 ใช้ในการควบคุมจิตใจ ให้ตั้งมั่นอยู่ในกุศลจิต ได้แก่ ภาพนอนมากไม่รู้จักตื่น, ภาพอยากตกหม้อนรกให้เข้าวัดฟังธรรม, ภาพอยากกินข้าวให้ปลูกใส่พะลานหิน พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง เป็นการสอนเรื่อง มรรคมิองค์ 8 ใช้ในการปฏิบัติเพื่อละกิเลสให้บรรลุจุดสูงสุดคือ พระนิพพาน ได้แก่ ภาพกินมากไม่หายอยาก, ภาพข้างสารอย่าผูกกลางเมือง, ภาพอยากมีศีลให้ฆ่าพ่อตีแม่ โดยภาพจิตรกรรมฝาผนังก่อให้เกิดความรู้ในวัฒนธรรมอีสาน จิตสำนึกทางศีลธรรม และการพัฒนาชีวิตตามแนวทางพุทธจริยศาสตร์

คำสำคัญ: พุทธจริยศาสตร์; ภาพจิตรกรรมฝาผนัง; ศาลาโพธิสาร 72

Abstract

The aims of this research were: 1) Study concepts of Buddhist ethics; 2) Study the murals of 72 Photisan Pavilion, Pho Temple, Non Than Village, Nai Mueang Sub-district, Mueang District, Khon Kaen Province; 3) Analyze Buddhist ethics in the murals at 72 Pothisarn Pavilion. This study was carried out by means of a qualitative research methodology. Its instrument was an interview form used to collect the data from the key informants, including 3 painting artists, 3 Buddhist philosophers, 3 village philosophers and 3 visitors. The obtained data were analyzed by using descriptive methods.

The research results were as follows:

The concepts, theories and Buddhist ethics refer to principles of behavior or practice in living to the ultimate goal of Buddhism, divided into three levels: the first level is the precepts used to control the body and speech. The middle level is 10 Kusala Kammapatha (10 Wholesome Courses of Action) and the high level is *Atthaṅgika-Magga* (the Noble Eightfold Path).

The mural of 72 Photisan Pavilion, 3rd floor, is a mural that teaches Buddhist ethics with northeastern Thai idioms. There are 32 paintings divided into 3 levels: in the basic Buddhist ethics, the paintings include the painting named ‘Mai Kong Ya Tham Kong Wan’, ‘Mai Yud Mai Pen Phra’ and ‘Yak Mee See San Hai Non Din Kluak Fun’; the middle level: ‘Non Mak Mai Roo Cak Tuen’, ‘Yak Tok Mor Rok Hai Khoa Wat Fang Tham’, ‘Yak Kin Khow Hai Sai Pha Lan Hin’; the high level: ‘Kin Mak Mai Hai Yak’, ‘Chang San Ya Phuk Klang Mueang’ and ‘Yak Mee Sil Hai Phor Tee Mae’.

The Buddhist ethics appeared in the mural in the first level that teaches about the precepts used to control the body and speech includes ‘Mai Kong Ya Tham Kong Wan’, ‘Mai Yud Mai Pen Phra’ and ‘Yak Mee See San Hai Non Din Kluak Fun’; for the middle that teach about 10 Kusala Kammapatha used to control the mind, they are ‘Non Mak Mai Roo Cak Tuen’, ‘Yak Tok Mor

Rok Hai Khoa Wat Fang Tham', 'Yak Kin Khow Hai Sai Pha Lan Hin'; for the high level that is about Attahāṅgika-Magga, they are 'Kin Mak Mai Hai Yak', 'Chang San Ya Phuk Klang Mueang' and 'Yak Mee Sil Hai Phor Tee Mae'. The murals provide knowledge in Isan culture, moral consciousness and the development of life in accordance with the Buddhist ethics guidelines.

Key words: Buddhist ethics; A mural; Pho San San Pavilion 72

บทนำ

ปัจจุบันสังคมมีปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมละเมิดจริยธรรม ก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนและเป็นภัยคุกคามต่อกันในสังคม “เมื่อสังคมพัฒนามาจนถึงวันที่มีการเรียกร้องเรื่องจริยธรรม แสดงให้เห็นว่าสังคมต้องประสบกับปัญหาหรือความเดือดร้อนขึ้น เพราะเรื่องจริยธรรมเป็นเรื่องของสำนึก เป็นมโนธรรมซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ความดี-ชั่ว ถูก-ผิด (อัมพร ภาวศุทธิ์ , 2560 : 28) การขาดจิตสำนึกทางจริยธรรมทำให้แต่ละยุคสมัยมีการกระทำผิดหรือละเมิดจริยธรรมเป็นจำนวนมาก พฤติกรรมการละเมิดจริยธรรมส่งผลต่อความอยู่ดีมีสุขทางสังคม ก่อให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายในสังคม มีการข่มเหงรังแก การเอาเปรียบ การเบียดเบียนกัน และการก่อปัญหาต่างๆ ซึ่งสะท้อนปัญหาการละเมิดจริยธรรมของสังคมไทย ทำให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 “ยุทธศาสตร์ที่ 1 มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ โดยเฉพาะแนวทางพัฒนาที่ 3.1 คือ การปรับเปลี่ยนค่านิยมคนไทยให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีวินัย จิตสาธารณะ และพฤติกรรม” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559 : 65-67) ปัญหาการละเมิดจริยธรรมมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ คุณภาพชีวิตและการพัฒนาประเทศ จึงเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องได้รับการแก้ไขในทุกสังคม โดยในทางปรัชญาเรียกว่า ปัญหาเชิงจริยศาสตร์

จริยศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยหลักเกณฑ์ในการตัดสินคุณค่าของความประพฤติดีงามของมนุษย์ โดยเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อไม่ให้มีพฤติกรรมโหดร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่สังคม ทั้งยังเป็นสิ่งที่ช่วยเชื่อมประสานความสัมพันธ์ทางสังคมให้แน่นแฟ้น และยังทำให้มนุษย์มีการพัฒนาชีวิตที่ดีงามด้วย “มิติทางจริยศาสตร์ศึกษารากฐานความคิดของมนุษย์ที่ว่าด้วยการให้คุณค่าความดีมา

พิจารณาประเด็นเรื่องการพัฒนาจึงเป็นการย้อนกลับไปตั้งคำถามพื้นฐานที่สุดที่ว่า ชีวิตที่ดีคืออะไร และความประพฤติที่ดีคืออะไร” (ณัฐพล โสตรัตน์วิโรจน์, 2557 : 275) จริยศาสตร์จึงเป็นเกณฑ์การตัดสินความประพฤติของคนในสังคม และเกณฑ์ชี้บอกลักษณะการดำเนินชีวิต รวมทั้งเป็นตัวชี้วัดลักษณะทางสังคมแต่ละยุคสมัย ช่วงใดที่มนุษย์ให้ความสำคัญกับจริยศาสตร์ก็จะทำให้การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปอย่างสร้างสรรค์ ส่งผลให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข แต่ในช่วงใดที่คนในสังคมไม่สนใจปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์ก็จะทำให้เกิดทุกขสภาวะทางสังคมตามมา แสดงให้เห็นว่าจริยศาสตร์เป็นตัวชี้วัดความสุขหรือความทุกข์ทางสังคมด้วย ในทุกสังคมก็จะมีหลักจริยศาสตร์เป็นแบบของตัวเอง แต่เมื่อจริยศาสตร์ของท้องถิ่นถูกผนวกเข้ากับสังคมพหุวัฒนธรรมก็จะทำให้จริยศาสตร์ถูกปรับเปลี่ยนไปเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละสังคม

ในส่วนของมุมมองทางพระพุทธศาสนาก็จะมีหลักพุทธจริยศาสตร์ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของตนเอง ควบคุมไม่ให้ละเมิดต่อผู้อื่น และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ทั้งส่วนของหลักธรรมคำสอน วินัย และศีลธรรม ซึ่งเป็นไปเพื่อความประพฤติดีงาม การพัฒนาชีวิต การขัดเกลาจิตใจ และส่งเสริมสติปัญญา เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่สังคมใดก็จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเชิงจริยศาสตร์ของคนในสังคมนั้นด้วย และพุทธจริยศาสตร์ก็จะถูกปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตท้องถิ่นความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เมื่อพุทธจริยศาสตร์ถูกผนวกเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงก่อให้เกิดพุทธจริยศาสตร์ที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นเฉพาะถิ่น ในส่วนของท้องถิ่นภาคอีสานที่ได้รับเอาแนวคิดพุทธจริยศาสตร์มาใช้ให้เหมาะสมกับสังคมอีสาน ทำให้คนอีสานมีวิถีทางวัฒนธรรมดีงาม เมื่อผ่านหลายยุคสมัยทำให้เกิดการสังสมวิถีวัฒนธรรมทางพุทธจริยศาสตร์กับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งส่วนของภาษาวรรณกรรม การละเล่น และจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดพุทธจริยศาสตร์มีหลากหลายรูปแบบ ทั้งการอบรมสั่งสอน การปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี การถ่ายทอดผ่านวรรณกรรม การร้องลำซำซบซ่าน และภาพจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งในภาคอีสานจะมีการวาดภาพเชิงจริยศาสตร์ไว้ตามผนังอุโบสถ ผนังศาลา ผนังกุฏิ ผนังวิหาร เป็นต้น เพื่อเป็นการถ่ายทอดพุทธจริยศาสตร์ในเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของชาวอีสานผ่านตัวละครแบบอีสานในภาพวาดสอดแทรกคติทางพุทธจริยศาสตร์

ในขณะที่วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ได้เล็งเห็นความสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ จึงได้มีการวาดภาพจิตรกรรมแบบพื้นบ้านอีสาน พร้อมทั้ง

คำบรรยายเป็นผลภาษาอีสานสอดแทรกหลักพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งอยู่ในศาลาโพธิสาร 72 ชั้นที่ 3 โดยมีทั้งหมดจำนวน 32 ภาพ ซึ่งมีนิสิต นักศึกษา นักเรียน นักท่องเที่ยว และประชาชนทั่วไปมีความสนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้และเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก แต่คนส่วนใหญ่ก็จะไม่ค่อยเข้าใจพุทธจริยศาสตร์แต่ในภาพอย่างลึกซึ้ง จึงได้แค่ชื่นชมเฉพาะความสวยงามของภาพวาดเท่านั้น ซึ่งนับวันก็ยิ่งจะทำให้คนที่มีความเข้าใจลดน้อยลง ซึ่งหากยังไม่มี การศึกษาอย่างจริงจังอาจทำให้ภูมิปัญญาของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมดังกล่าวลบเลือนไป ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา “พุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” เพื่อนำชุดความรู้จากการศึกษามาใช้ในการเผยแพร่หลักพุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรม และเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในพื้นที่แห่งอื่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีพุทธจริยศาสตร์
2. เพื่อศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการศึกษาภาคสนาม โดยใช้วิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary) การศึกษาข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study) และการวิเคราะห์ข้อมูล แล้วนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

2. พื้นที่ศึกษา และผู้ให้ข้อมูลหลัก

1) พื้นที่ศึกษา

งานวิจัยนี้ได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษา คือ ศาลาโพธิสาร 72 ชั้น 3 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

2) ประชากรกลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 4 กลุ่ม คือ กลุ่มนักจิตรกรรม กลุ่มนักวิชาการด้านพุทธปรัชญา กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มผู้เยี่ยมชม

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ (Interview) จำแนกออกเป็น 5 ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีพุทธจริยศาสตร์

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ 5 ข้อเสนอแนะ

2) การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

(1) กำหนดประเด็นของแบบสัมภาษณ์

(2) การจัดทำร่างเครื่องมือ

(3) ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

(4) แก้ไขเครื่องมือวิจัย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคเอกสาร

การวิจัยนี้ได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารแหล่งต่างๆ โดยจำแนกเอกสารออกเป็น 2 ส่วน ดังต่อไปนี้ (1) การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และ (2) การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารทุติยภูมิ คือ เอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 4 กลุ่ม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมี 7 ขั้นตอน ดังนี้ (1) การประสานงานกับผู้เกี่ยวข้องล่วงหน้าเพื่อขอเก็บข้อมูลวิจัย (2) ออกหนังสือนัด

กลุ่มเป้าหมายพร้อมกำหนดวันเวลา (3) เตรียมความพร้อมของเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง (4) การประชุมกับผู้ช่วยวิจัยและแบ่งหน้าที่ในการเก็บข้อมูล (5) ลงมือเก็บข้อมูลภาคสนามกับกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (6) ตรวจสอบและรวบรวมข้อมูลทั้งหมด (7) จัดระเบียบข้อมูล เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการนำข้อมูลไปใช้

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยอาศัยฐานความรู้จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์บริบทพื้นที่วิจัย การวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมเชิงจริยศาสตร์ และการตีความภาพจิตรกรรม รวมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาวิเคราะห์ เพื่อตอบวัตถุประสงค์โดยมุ่งแสวงหาชุดความรู้ใหม่จากงานวิจัย

6. การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

หลังจากวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลแล้ว สรุปผลการวิจัยและนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ โดยที่เนื้อหาบางส่วนนำเสนอบทสรุปในรูปของตารางข้อมูล เนื้อหาบางส่วนนำเสนอบทสรุปในรูปแผนภาพประกอบผลการวิจัย และการอธิบายความประกอบกับภาพถ่าย โดยมุ่งตอบประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำเสนอข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัย รวมทั้งการสร้างชุดความรู้ในการวิจัย และนำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปผลการวิจัยในภาพรวม พร้อมทั้งอภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

ในงานวิจัยนี้สรุปผลการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน ดังต่อไปนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ว่าด้วยแนวคิดและแนวทางปฏิบัติเพื่อความดีงาม ซึ่งมีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์หลายด้าน ในงานวิจัยนี้จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) สันติสุข เพราะพุทธจริยศาสตร์มีความสำคัญต่อการควบคุมพฤติกรรมเพื่อให้อยู่ดีมีสุข 2) วิธีการปฏิบัติ เพราะพุทธจริยศาสตร์เป็นไปเพื่อบรรลุถึงความดีระดับต้นระดับกลางและระดับสูง 3) ประโยชน์ เพราะพุทธจริยศาสตร์ก่อให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์ ควบคุมพฤติกรรมที่ดีงาม อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โอบอ้อมอารี อุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยหลักการสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ว่า

ด้วยการควบคุมการแสดงออกด้วยกาย วาจาและใจ เพื่อไม่ให้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคมทั้งยังก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาชีวิต พุทธจริยศาสตร์จึงเป็นแนวคิดและแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความดี 3 ระดับ คือ จริยศาสตร์ระดับต้น คือ ศีล ระดับกลาง คือ กุศลกรรมบถ และระดับสูง คือ มรรคมีองค์ 8 โดยเป้าหมายสูงสุดของพุทธ จริยศาสตร์เป็นการปฏิบัติเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นหรือนิพพาน

2. ภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีภาพจิตรกรรมฝาผนังอยู่ในศาลาโพธิสาร 72 ชั้นที่ 3 จำนวน 32 ภาพ ซึ่งเป็นจิตรกรรมที่แต่งไปด้วยวิถีชีวิตสังคมอีสานเชิงพุทธจริยศาสตร์ สร้างขึ้นในสมัยพระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ซึ่งท่านมีเจตนารมณ์ที่จะสร้างภาพจิตรกรรมเพื่อสะท้อนวิถีชีวิตของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับการสอนพุทธจริยศาสตร์ ทำให้มีนักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้ามาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก จำแนกภาพออกเป็น 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจัดเข้าในพุทธจริยศาสตร์ 3 ระดับดังต่อไปนี้

1. พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น มีจำนวน 9 ภาพ ได้แก่ 1) ภาพไม้โก่งอย่าทำกงวาล 2) ภาพไม้หยุดไม่เป็นพระ 3) ภาพอยากมีสีสนให้นอนดินเกลือกฝุ่น 4) ขุนหลวงเข้าวัดอย่าให้อาหาร 5) อย่ากล่มบรทุกแต่เบา 6) หนีจระเข้ ไพล่ลงน้ำ 7) อย่ามีคณมาเวให้ฆ่าหมู่เดียวกัน 8) อย่ากุ่นให้อาบน้ำยามหนาว 9) ภาพภัย 4 คือ ภัยจากคลื่น ภัยจากจระเข้ ภัยจากน้ำวน และภัยจากปลาฉลาม

2. พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง มีจำนวน 10 ภาพ ได้แก่ 1) ภาพนอนมากไม่รู้จักตื่น 2) ภาพอยากตกหมอนรักให้เข้าวัดฟังธรรม 3) ภาพอยากกินข้าวให้ปลูกใส่พะลานหิน 4) ภาพรักผู้อื่นยิ่งกว่ารักตัว 5) ภาพของควรกลัวกลับกล้า 6) ภาพอุ้มลูกน้อยอย่ากอดรัด 7) ภาพอยากกินเห็ดละโงกให้แบกส้มลงหนอง 8) ภาพหาบหนัก ตักบ่เต็ม เค็มบ่จืด มีดบ่แจ้ง 9) ภาพลูกฮักเอาไวข้างหลัง ลูกซังเอาไวข้างหน้า เอาปลาบ่อนมา ลูกลูกอยู่หลังฮักกะต้อกะเตี้ย บ่เหลียวหน้าล้าแล 10) ภาพใช้น้ำเก่า ให้เขากู้ ทั้งลงแหว เอาไปฝังดินไว้

3. พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง มีจำนวน 13 ภาพ ได้แก่ 1) ภาพกินมากไม่หายอยาก 2) ภาพข้างสารอย่าผูกกลางเมือง 3) ภาพอยากมีศีลให้ฆ่าพ่อตีแม่ 4) ภาพของสั้นสำคัญว่ายาว 5) ภาพปอกมะพร้าวเอาปากกัด 6) ภาพอยากกินลูกให้เอาไฟสุ่มตัน 7) ภาพหลงทาง

แล้วไม่ถาม 8) ภาพถูกจองจำกลับยืนดี 9) ภาพสู้ไฟไร้ ไม่มีอาวุธ 10) ภาพอยากกินปลาขาวให้แบกแหขึ้นโคก 11) ภาพปฏิเสธสมุสบาบท 12) ภาพนั่งบนอน คอนบ่หาบ กราบบ่ไหว ฆ่าบ่ตาย ตายบ่เนา เผาบ่ไหม้ ไปบ่มา หาบ่พ้อ และ 13) ภาพไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น พื้นไม่มีหนิไม่พัน

3. วิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

จากการวิจัยพบว่า พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 เป็นวิธีการสอนพุทธจริยศาสตร์ในรูปของภาพจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นการสะท้อนแง่คิดพุทธจริยศาสตร์ผ่านภาพจิตรกรรมในวิถีชีวิตของชาวอีสานโดยใช้การตีความภาพจิตรกรรมและสัญลักษณ์อีสานในแต่ละภาพโดยจำแนกออกเป็น 6 ส่วน คือ 1) พุทธจริยศาสตร์ในแง่ของจิตรกรรมที่ก่อให้เกิดสุนทรียภาพ 2) วิถีอัตลักษณ์ชุมชนอีสาน บอกเรื่องราวที่สะท้อนวิถีชีวิตชุมชนของชาวอีสาน 3) วิธีการพุทธจริยศาสตร์ สอนจริยศาสตร์ผ่านจิตรกรรมที่บอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตของชาวอีสานที่ผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา ซึ่งเหมาะกับบริบทของชุมชนอีสาน ทำให้เกิดความน่าสนใจและความรู้สึกร่วมทางมโนธรรมสำนึก 4) ระดับของพุทธจริยศาสตร์ ในภาพจิตรกรรมฝาผนังมีการสอนพุทธจริยศาสตร์ทั้งระดับศีลธรรม ระดับกุศลกรรมบถ และระดับหลุดพ้น 5) ลักษณะของพุทธจริยศาสตร์ มีการสอนจริยศาสตร์ทั้งในแง่ของคุณค่าของการปฏิบัติตามพุทธจริยศาสตร์ โทษของการละเมิดพุทธจริยศาสตร์ และแนวทางปฏิบัติตามหลักพุทธจริยศาสตร์ 6) วิธีการศึกษาพุทธจริยศาสตร์ โดยใช้วิธีการศึกษาแบบตีความ การทำความเข้าใจวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชาวอีสาน สุนทรียภาพทางความรู้สึก และสร้างสำนึกทางจริยธรรม ซึ่งชี้ให้เห็นคุณค่าของการปฏิบัติตามพุทธจริยศาสตร์ และโทษของการละเมิดพุทธจริยศาสตร์รวมทั้งแนวทางปฏิบัติในเชิงศีลธรรมกุศลกรรมและแนวทางปฏิบัติเพื่อเพื่อพ้นทุกข์ก่อให้เกิดความรู้และจิตสำนึกทางศีลธรรมและการพัฒนาชีวิตตามแนวทางพุทธจริยศาสตร์ รวมทั้งก่อให้เกิดเหตุผลเชิงจริยธรรมด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่ามีส่วนที่เห็นด้วยกับนักวิจัยที่ได้ดำเนินการวิจัยมาก่อนหน้านี้ และยังมีบางส่วนที่เห็นสอดคล้องกับงานวิจัยที่ได้ดำเนินการมาแล้วและประเด็นที่เห็นแตกต่างกันโดยจะได้อภิปรายผลการวิจัยดังต่อไปนี้

1. แนวคิดของภาพจิตรกรรมฝาผนังเชิงจริยศาสตร์

จากการวิจัยพบว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏตามโบสถ์หรือวิหารต่างๆ นอกจากจะเป็นการบอกเล่าเรื่องราวของพุทธประวัติแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาที่มีการสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทั้งยังแสดงให้เห็นความเชื่อและวิถีชีวิตของคนในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับ เสนาะ เทียรทอง กล่าวว่าจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพเขียนเกี่ยวกับเรื่องราววรรณกรรมทางพุทธศาสนา สื่อให้อนุชนคนรุ่นหลังได้รู้จักพุทธศาสนา เพื่อเป็นพุทธานุสติเพราะเมื่อใดที่ระลึกถึงพระพุทธรูป ย่อมเป็นหนทางแห่งการเกิดบุญ กุศล เป็นสื่อการสอนให้คนอยากสร้างคุณความดี อยุ่ชั่ว กลัวบาปทั้งปวง สูงขึ้นไปถึงขั้นเกิดความสุขสูงสุด คือ นิพพาน” (เสนาะ เทียรทอง, 2543) ซึ่งเป็นผลพวงมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนในสังคมแต่ละยุคสมัย โดยเป็นรูปแบบการสอนจริยธรรมที่อิงอาศัยจิตรกรรมเป็นสื่อกลาง

2. ภาพจิตรกรรมที่มีต่อพฤติกรรมเชิงจริยศาสตร์

ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีผลต่อความสนใจของคนเป็นอย่างมาก ซึ่งผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชม นอกจากจะก่อให้เกิดความรู้สึกทางสุนทรียศาสตร์แล้ว ยังแฝงแง่คิดทางจริยศาสตร์ที่ถ่ายทอดผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังอันเป็นศิลปะที่แสดงออกของแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับ เนตรนภา แก้วแสงธรรม กล่าวว่า “หลักธรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนหลายด้าน คือ 1) อิทธิพลและคุณค่าต่อความเชื่อ ส่งผลต่อความเชื่อเรื่อง บุญ บาป นรกสวรรค์ ชาตินี้ชาติหน้า ผีและเทวดา 2) อิทธิพลและคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต ส่งผลต่อการประกอบอาชีพแบบเกษตรพอเพียง การทำทาน การแบ่งปัน การเมืองการปกครองและสังคม ทำให้เกิดกฎเกณฑ์สังคมแบบฮีตสิบสองครองสิบสี่ 3) อิทธิพลและคุณค่าต่อการปฏิบัติ ทำให้เกิดพิธีกรรมทางศาสนา 4) อิทธิพลและคุณค่าต่อศิลปะ ทำให้เกิดเอกลักษณ์การสร้างเสริมและจิตรกรรมฝาผนัง แบบอีสาน ที่เรียกว่า “ฮูปแต้ม” ที่เน้นประโยชน์ใช้สอย (เนตรนภา แก้วแสงธรรม, 2551) และยังเห็นเพิ่มเติมว่าภาพจิตรกรรมมีอิทธิพลต่อการกำหนดคุณลักษณะทางพฤติกรรมของคน โดยสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เนื่องจากภาพจิตรกรรมสามารถสื่อความหมายได้โดยผ่านประสบการณ์ตรง

3. วิธีการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะสามารถเรียนรู้ในเชิงวิจิตรศิลป์แล้วยังสะท้อนแนวคิดในเชิงพุทธศิลป์อีกด้วย โดยวิธีการศึกษาองค์ความรู้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงควรใช้หลายวิธีการควบคู่กันไป สอดคล้องกับ เพ็ญแข บัวภา ได้กล่าวว่า ภาพปริศนาธรรม ในศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ เป็นการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาด้านปรัชญา ศาสนา วัฒนธรรม และประเพณี มรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของไทยอีสาน เพื่อเป็นสื่อการสอนธรรมะขั้นสูงอีกทางเลือกหนึ่ง เป็นการเปิดประตูทางปัญญาให้พุทธบริษัทฝึกคิดปริศนาจากคำถามชวนให้ขบคิดหาคำตอบทางธรรม โดยใช้สติปัญญาและโยนิโสมนสิการพิจารณา ไคร่ครวญ วิธีการสอนธรรมะด้วยภาพปริศนาธรรมนี้จึงเป็นเครื่องมือและวิธีเร่งปัญญาให้เบิกบานได้รวดเร็วขึ้นอีกทางเลือกหนึ่ง ปัญหายิ่งลึก ปัญญาในทางธรรมที่เกิดขึ้นตาม ทั้งประหยัดเวลาและให้ความเพลิดเพลินบันเทิงใจ (เพ็ญแข บัวภา , 2553) และเห็นเพิ่มเติมว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังมีผลต่อพฤติกรรมการเล่นแบบ เนื่องจากภาพจะอยู่ในความทรงจำได้มากกว่าคำพูด ทั้งยังมีอิทธิพลต่อโน้ตทัศน์ของผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง และก่อให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดแนวคิดทางจริยศาสตร์ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในวัดโพธิ์ควรมีการจัดทำฐานข้อมูลของภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทั้งส่วนที่เป็นเอกสาร ภาพถ่าย และป้ายจัดแสดงเพื่อสื่อความหมายให้กับผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง และสะดวกต่อการเรียนรู้

1.2 ผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72ควรมีการศึกษาความหมายของแต่ละภาพด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ไม่ควรศึกษาเฉพาะความสวยงามในเชิงวิจิตรศิลป์เท่านั้น

1.3 วัดในภาคอีสานควรมีการจัดสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยใช้ศิลปะแบบอีสาน เพื่อปลูกฝังและเผยแผ่อัตลักษณ์วิถีชีวิตของชาวอีสานควบคู่ไปกับเรื่องราวพุทธประวัติ ประวัติศาสตร์ชุมชน และวิถีปฏิบัติเชิงจริยศาสตร์

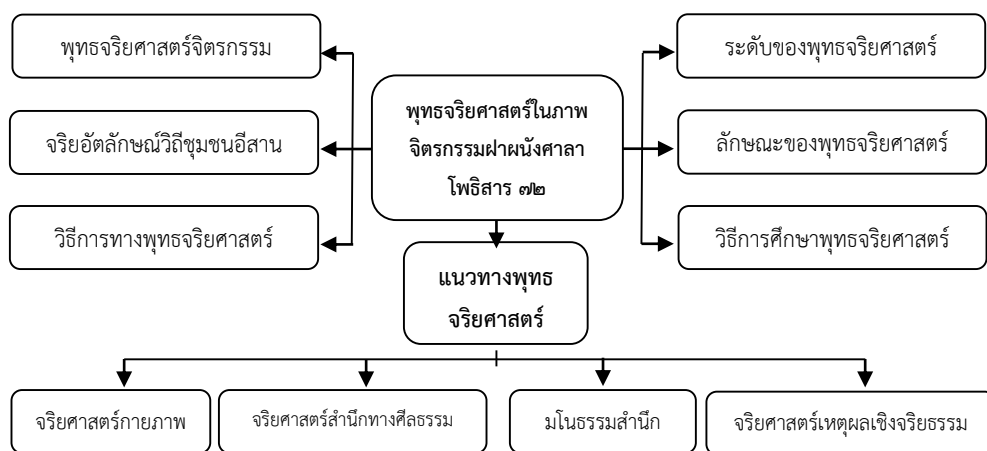
2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการสังเคราะห์แนวคิดพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในพื้นผิวด้านจิตศิลปะของชาวอีสาน เพื่อศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยศาสตร์ในแต่ละตัวละครที่ปรากฏในพื้นผิวด้านจิตศิลปะ

2.2 ควรทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการพัฒนาองค์ความรู้ของวัดที่มีอุปถัมภ์อีสาน เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับอุปถัมภ์อีสาน ทั้งส่วนของชุดความรู้ในกระบวนการจัดสร้าง ชุดความรู้ในกระบวนการดูแลรักษา รวมทั้งชุดความรู้จากอุปถัมภ์ในเชิงการการสื่อสารความหมาย

องค์ความรู้ใหม่

การสังเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัยพุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ดังแผนภาพต่อไปนี้

จากภาพแสดงให้เห็นว่าพุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังศาลาโพธิสาร 72 ได้สะท้อนแง่มุมทางพุทธจริยศาสตร์ผ่านจิตรกรรมฝาผนังมีการสร้างอัตลักษณ์ของพุทธจริยศาสตร์ผ่านวิถีชุมชนอีสาน มีวิถีการทางพุทธจริยศาสตร์โดยใช้ภาพจิตรกรรมเป็นสื่อ นำเพื่อที่บอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตของชาวอีสานกับจริยธรรมพระพุทธศาสนา เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนอีสาน ทั้งยังพบว่าเรื่องราวพุทธจริยศาสตร์ทั้งระดับต้น ระดับกลางและระดับสูง ลักษณะพุทธจริยศาสตร์แสดงให้เห็นโทษของการละเมิดและคุณของการปฏิบัติตาม

รวมทั้งแนวทางปฏิบัติในแต่ละระดับ โดยใช้วิธีการศึกษาพุทธจริยศาสตร์แบบตีความเพื่อการศึกษาทำความเข้าใจวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชาวอีสานผ่านจิตรกรรมฝาผนัง ก่อให้เกิดสุนทรียภาพของความรู้สึทางจริยธรรม และสร้างสำนึกทางจริยธรรมในแต่ละภาพ ส่วนแนวทางพุทธจริยศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังมาจาก 4 แนวทาง คือ 1) แนวทางจริยศาสตร์ทางกายภาพ ซึ่งว่าด้วยการปฏิบัติและการไม่ละเมิดต่อร่างกายของสิ่งมีชีวิตและวัตถุสิ่งของเชิงจริยธรรม 2) แนวทางจริยศาสตร์เพื่อสร้างสำนึกทางศีลธรรม ซึ่งเป็นการสร้างจิตสำนึกเพื่อให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของศีลธรรมเพื่อนำมาใช้ปฏิบัติร่วมกันให้เกิดความสงบสุขในสังคม 3) แนวทางจริยศาสตร์แบบมโนธรรมสำนึก ซึ่งเป็นการเน้นสร้างจริยธรรมจากภายในสู่ภายนอก เช่น ความเมตตากรุณา เจตนาธรรมที่เป็นกุศล ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกัน เป็นต้น 4) แนวทางจริยศาสตร์แบบเหตุผลเชิงจริยธรรม ซึ่งเป็นการสร้างองค์ความรู้ แนวคิด และโลกทัศน์ในทางจริยธรรม เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของจริยธรรม โดยมีเจตนาธรรมเพื่อให้เกิดความน่าสนใจในเชิงศิลปกรรม ความรู้สึกร่วมทางมโนธรรมสำนึก นำไปสู่ความอยากรู้อยากเห็นและเรียนรู้เพื่อความเข้าใจ ซึ่งจะเป็นสิ่งเร้าให้นำไปปฏิบัติต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เนตรนภา แก้วแสงธรรม. (2551). *การศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวจังหวัดอุบลราชธานี ศึกษาเฉพาะกรณีวัดทุ่งศรีเมือง วัดบ้านนาควายและวัดหนองมะนาว*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เพ็ญแข บัวภา. (2553). *การศึกษาเปรียบเทียบ หลักพุทธธรรมในโกอาณ นิกายเข็นและภาพปริศนาธรรมในศาลาโพธิสาร 72 วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสนาะ เทียรทอง. (2543). *ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์: ศึกษาเฉพาะกรณีของ พระครูอุภัยภาดาพร (หลวงพ่อบุญ) วัดไร่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ณัฐพล โสติรัตน์วิโรจน์. (2557). จริยศาสตร์ของการพัฒนาบทสำรวจวิวัฒนาการด้วยการพัฒนา. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 5(2), 274-288.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- อัมพร ภาวศุทธิ์. (2560). จริยธรรมวิชาชีพกับพุทธจริยศาสตร์. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts)*, ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ, 10(3), 2288-2303.